

KIRGIZ ZAMANE EDEBİYATI

DR. MUSTAFA KUNDAKCI

Kirgiz
Edebiyatı

 BENGÜ

İnceleme

Mustafa Kundakçı
Kırgız Zamane Edebiyatı

«Elips Kitap»

Kundakçı M.

Kırgız Zamane Edebiyatı / M. Kundakçı — «Elips Kitap»,

© Kundakçı M.

© Elips Kitap

Содержание

Kısaltmalar	5
Takdim	6
Ön Söz	7
BİRİNCİ BÖLÜM	8
Kırgız Adının Kaynağı	8
Kırgız Tarihî	10
Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Kırgızlar	10
Moğollar ve Timur Döneminde Kırgızlar	11
Hokand Hanlığı Döneminde Kırgızlar	11
Çarlık Rusya Döneminde Kırgızlar	12
Sovyet Rusya Döneminde Kırgızlar	13
Bugünkü Kırgızistan Cumhuriyeti	13
Kırgız Türkçesi	16
İKİNCİ BÖLÜM	17
Kırgız Sözlü Kültür Geleneği	18
Kırgız Akınlık (Âşıklık) Geleneği	24
Kırgız Zamane Edebiyatı	27
Конец ознакомительного фрагмента.	32

DR. MUSTAFA KUNDAKCI

Kırgız Zamane Edebiyatı

Kısaltmalar

MÖ Milattan Önce

MS Milattan Sonra

Yy. Yüzyıl

C. Cilt

S. Sayı

s. Sayfa

vb. Ve benzeri

vd. Ve diğerleri

haz. Hazırlayan

çev. Çeviren

Yay. Yayınevi

TDK Türk Dil Kurumu

TDV Türkiye Diyanet Vakfı

KTMU Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

İTOBİAD İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Takdim

Köktürk Bengütaşlarından Karahanlılar zamanına uzanan Türk edebiyatı bütün Türk dünyasının ortak yazı dili ile oluşturulmuş ortak Türk edebiyatıdır. 11. Asırdan itibaren Oğuzların Batıya göçü, Türklerin İslam medeniyetine girişleri ve coğrafi genişlikten dolayı dilde ve edebiyatta az da olsa ayrışmalar görülür. Türk Edebiyatı Doğuda Çağatay, Batıda Osmanlı coğrafyasında iki büyük koldan zirveye ulaşır. Fakat iki edebiyat birbirlerinden habersiz ve bağımsız değildir. Ortak Türk Dili ile üretilmiş ortak edebiyatlardır. Anadolu'da Ali Şir Nevayi'nin şiirlerine nazireler yazılması bu ortaklığın delilidir. İki büyük kolu olan Türk Edebiyatının bütün Türk coğrafyasında ağızlarda renklendiği, çeşitlendiği, mahalli tatlar kazandığı görülür.

19. asrın sonlarında bu mahalli sanatçıların şiirleri yavaş yavaş yazıya geçirilmeye başlanır. 20. asrın başlarında Türk Boylarının şair ve yazarlarının kendi ağız özellikleriyle şiirlerini yazıya geçirmeleri hızlanır. 1920'li yıllarda yazı dilleri ortaya çıkarılmadan önce mahalli özellikler taşıyan bu şair ve yazarların hayatları ve ortaya koydukları sanat eserleri ülkemizde yeterince bilinmemektedir. Oysa 20. Asırda yazı dili oluşturulan bu Türk boylarının edebiyatlarının temellerini bu şairler atmışlardır. Sovyet ideolojisinin izin verdiği ölçüde, 20. asırdaki şair ve yazarlarda bu edebiyatın temelini atan şairlerin etkisi vardır. Şairler, asırlardan süzülüp gelen sözlü geleneğe ait bu şiirlerin şekil ve muhteva özelliklerini devam ettirirler.

Kırgız yazılı edebiyatı oluşturulmadan önce sözlü gelenekten gelen ve “Moldo” olarak adlandırılan okur-yazar şairlerin yazdığı şiirlere “Zamane Edebiyatı” adı verilir. Bu edebiyatı oluşturan şairler kendi “zaman”larında meydana gelen sosyal olayları şiirlerine yansıtarak toplumu uyarmaya çalışırlar. Bu dönemde Rusların Türkistanı işgali ve bu işgalden doğan sonuçlar da şiirlere yansır. Şairler toplumun sesi olurlar. Rusların ülkelerini işgal etmelerini, kültürlerini yok etmelerini şiirlerinde tenkit ederler.

Mustafa Kundakçı bu eserinde Kırgızistan'daki “Zamane Edebiyatı”-nın çeşitli yönlerden fotoğrafını çekiyor. Dönemin en çok tanınan altı şairin hayatları ve “zamane” konulu şiirlerinden örnekler veriyor. Eser 19. Asrın sonu 20. Asrın başında Kırgızistanlı sanatçıların sosyal olaylar karşısındaki duyarlılığını, şiirlerinin özelliklerini vermekle kalmıyor aynı zamanda dönem coğrafyasındaki sosyal olaylara da ışık tutuyor. En önemlisi ülkemizde yeterince bilinmeyen bir devir ve alanı aydınlatıyor. Mustafa Kundakçıyı bu güzel çalışmasından dolayı kutluyorum.

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

Ön Söz

Edebiyat sanatı ve bu sanatın içerisinde özellikle şiir, bir sanat biçimi olarak Türk soylu boyların genelinde büyük bir toplumsal sorumluluğa karşılık gelecek şekilde icra edilmektedir. Şairler, eserlerinin merkezine kendilerini koymak yerine daha çok toplumu ve toplumsal olayları yerleştirmekte böylelikle emeğini ve yeteneğini tam bir samimiyetle içerisinde yaşadığı toplumun faydasına, refahına harcamaktadır. Bu tavır, sosyal bir varlık olan ve kendisini içerisinde yaşadığı toplumun kimliğine olan aidiyeti ile ifade eden, bireysel huzur ve tatmin duygusunun toplumun diğer üyeleri acı çekerken mümkün olmayacağını bilen insandan beklenen tabii bir tavidir.

En genel anlamıyla Türk edebiyatının ortak döneminde şekillenen ve XIX. yüzyıla gelindiğinde modern etkilerle yeniden biçimlenen Kırgız edebiyatında XIX. yüzyılın sonundan XX. yüzyılın başına kadar geçen sürede söylenen ve yazılan şiirler yukarıda altı çizilen anlayışın bir gereği olarak zamanın toplumsal sorunlarına dikkat çeker. Bu özellikleri sebebiyle ‘Zamane Edebiyatı’ olarak da adlandırılan bu dönem şairleri, Sanayi inkılabı sonrası dünyayı hammadde ve pazar sahaları olarak parselleyen Batı medeniyetinin ve Çarlık Rusyası’nın Türkistan coğrafyasında yürüttüğü tahrip edici politikayı ifşa eden ve ona karşı çıkan eserler verirler. Esasen Rusların bütün Türkistan’ı işgal ve asimile etme siyasetine karşı Kazak, Tatar ve Kırgız coğrafyalarının tamamının edebiyatında ve fikir dünyasında bir tepki olarak ortaya çıkan bu edebî anlayışın birleştirici bir rol oynadığı da söylenebilir.

Modern dünyanın tüm kültür unsurlarını dinden edebiyata kadar mikro parçalara böldükten sonra ortaya çıkan benzemez parçaları aynı havuzda bir araya getirip kendi sözüne tabi olacak yeni milletler icat etme peşinde olduğu günümüzde ‘Zamane Edebiyatı’ içerisinde ortaya konan şiirlerin ne derece özel bir anlam içerdiği daha net olarak görülebilir.

Bu çalışmada Kırgız Türklerine karşı XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar Çarlık Rusyası tarafından yürütülen işgal ve sömürü amaçlı politikalara ve bu politikaların mevcut ya da olası sonuçlarına dönük dönemin şairlerinin eserlerinde verdiği tepkiler ortaya koymak amaçlanmaktadır. Şairler tarafından yaşanan sıkıntıların ağırlığı sebebiyle kıyamete benzetilen bu tarihî sürecin bir yandan eleştirisi yapılırken bir yandan da bu süreçten çıkışın yollarına dönük çareler aranmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kırgız Türklerinin tarihi genel hatlarıyla verilir. Kırgız edebiyatının şiir geleneğinin ele alındığı ikinci bölümde ‘Zamane Edebiyatı’nın bu geleneğin içerisinde bulunduğu yere ve bu edebiyatın özelliklerine yer verilmiştir. Son bölümde ise ‘Zamane Edebiyatı’ içerisinde değerlendirilen altı şairin kısa biyografisi, bu edebî dönem içerisindeki yeri ve bu edebî dönemin karakteristiğini içeren bir şiiri ele alınmıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken ata yurdumuz ve kültürümüzün köklerinin bulunduğu Türkistan coğrafyasında yaşanan acıları anlamak kadar, bugün yaşadığımız Anadolu coğrafyasında geçmişte verdiğimiz Millî Mücadele döneminde yaşadığımız acıların ve bu acıları yaşatan düşman kavramların ortaklığına işaret etmek amaçlanmaktadır. Doymak bilmeyen hammadde ve pazar iştahları sebebiyle Batılı devletlerin ve Rusya’nın barış ve huzur içerisinde özgürce yaşamaktan başka bir derdi bulunmayan Türk coğrafyalarını ve tüm dünyayı ele geçirme çabasının yol açtığı insanî ve toplumsal sorunlar Kırgız ‘Zamane Edebiyatı’ örneğinde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında fikir ve destekleriyle bizi yüreklendiren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALİYEV’e, Türk Dünyasına yönelik çalışmalarda görüş ve desteklerini esirgemeyen ve çalışmayı gözden geçiren çok değerli hocam Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU’na, yine çalışmalarımızda yol gösterici fikirleriyle her zaman teşvik ve desteklerini yanımda hissettiğim çok değerli hocam Prof. Dr. Hikmet KORAŞ’a, çalışmamızın çerçevesinin oluşmasında fikirleriyle bana destek olan Doç. Dr. Enver KAPAĞAN ve Doç. Dr. Cıldız İSMAİLOVA’ya, ayrıca eseri baştan sona kadar sabırla okuyarak ve eserin son şeklini almasında büyük gayret sarfeden çok kıymetli arkadaşım Öğr. Gör. Yılmaz BACAĞLI’ya teşekkür ederim.

BİRİNCİ BÖLÜM KIRGIZ TÜRKLERİ

Kırgız Adının Kaynağı

Türk tarihinin bilinen en eski kavimlerinden biri Kırgızlardır. Bu adın nasıl ortaya çıktığı ve bu Türk kavmine ne şekilde verildiği ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Kırgızlarla ilgili ilk bilgilere Eski Çin vakayinamelerinde; Yunan, Tibet, Pers ve Arap kaynaklarında; Yenisey ve Göktürk Yazıtlarında rastlanılmaktadır. Çin kaynaklarında 'Kien-kun', 'Ki-Ku' veya 'Gen-gun', 'Ge-gun' adıyla; Yunan kaynaklarında 'Herkis', 'Hirkis'; Tibetçe kaynaklarda 'Gir-kis' şeklinde; Arap ve Pers kaynaklarında 'Kır-kız', 'Hır-hız'; eski Türk ve Uygur metin örneklerinde ise 'Kırgız' şeklinde kullanımlarla karşılaşılmaktadır (Kulamshayev, 2016: 76) (Gömeç, 2002: 13).

Kırgız adının menşei ile ilgili pek çok değerlendirme yapılmakla birlikte bu konuda kesin bir yargı bulunmamaktadır. Radloff'a göre 'Kırgız' kelimesi 'kırk-kız' sözcüklerinden oluşmaktadır. Wambery'e göre ise bu isim 'kır' ile 'gez' kelimelerinden oluşmakta ve 'kırgezen' anlamında kullanılmaktadır. Munkaçı ise 'Kırgız' isminin 'kır oğuz' yani 'kır oğuzları' kullanımından geldiğini ileri sürer. Ligeti ise 'Kırgız' kelimesinin 'kırklar' anlamında 'kırkız' şeklinde kırk sayısına (1)z çoğul eki getirilerek oluşturulduğunu savunmaktadır. Ayrıca Türklerde kırk sayısının kutsal kabul edildiği bilgisinden hareketle Kırgızların kırk boydan meydana geldiği, Kırgız kahramanların kırk kişiden oluştuğu şeklinde efsanelerin de bu isme kaynaklık ettiği şeklinde görüşler de mevcuttur (Çengel, 2005: 28) (Buran-Alkaya, 2011: 159). Ayrıca Göktürk kitabelerinde adı birçok defa Kırgız'larla beraber anılan Az'ların Kırgız'larla aynı kökten gelen akraba kavimler olduğu dolayısıyla 'Kırgız' adının bu iki akraba kavmin ilk adlarının 'Kırk-Az' şeklinde birlikte kullanımından doğmuş olabileceği görüşleri de bulunmaktadır (Alyılmaz, 2013: 5). L. Ligeti, D. Banzarov, S. M. Abramzon, Berezin, L. V. Oşanin, B. Camgeçinov, S. E. Malov, A. N. Kononov, A. N. Nasanov, O. K. Karatayev gibi daha birçok araştırmacı da 'Kırgız' adını 'kırk' sayısı ile ilişkilendirmektedir (Kıldıroğlu, 2013: 39). Araştırmacı şair Ali Akbaş ise bütün bunlardan farklı olarak Kırgız adının Azerbaycan, Kazak ve Kırgız coğrafyasında "Kırgı" adı verilen doğan, şahin ve atmacaya benzeyen alıcı bir kuşun isminden geldiğini ileri sürmektedir. Akbaş, "kırkı" kelimesine "z" eki getirilerek Kırgız adının oluştuğunu ve "şahin gibi çevik ve atak" anlamında zamanla boy ismi olarak kullanıldığını belirtir (Akbaş, 2009: 26-28).

Bütün bunların yanı sıra Kırgızların Oğuzlarla irtibatlandırıldığı görüşleri de dikkat çekmektedir. XVI. yüzyıl büyük âlimlerinden Seyfeddin Aksikentî, 'Kırgız' adının 'Kırk-Oğuz' kullanımından geldiği görüşündedir. Aksikentî, XII. yüzyılda yaşayan Büyük Selçuklu Hükümdarı 'Sultan Sancar' Doğu Fergana'ya geldiğinde ona bağlanmak istemeyen ve Hocent bölgesine (Kuzey Tacikistan) kaçarak kurtulan 'Kırk Özgenli' Oğuzdan türediği şeklinde efsanelere dayanarak bu görüşü ileri sürer (Aslan-Arapova, 2017: 9). Başka bir efsaneye göre de 'Kırgız' kelimesi 'Kırk Oğuz'dan gelmektedir. Bu efsanede Kırk Çinli kızın Oğuzların yaşadığı bölgeye geldiği, Oğuz Han'ın yirmi dört komutanıyla evlendiği ve bunlardan doğan çocuklara 'Kırk Oğuz' dediği şeklinde bilgiler de mevcuttur (Gömeç, 2015: 134). Kırgız araştırmacılarından Osmanlı Sıdık Uulu, Talip Moldo ve Üsöyün Acı ise 'Kırgız' kelimesini 'Oğuz' soyu ile ilişkilendirmektedir. Buna göre 'Kırgız' Oğuz Han'ın torunlarından biridir. Bu sebeple Kırgızların Oğuz soyundan geldiğini savunmaktadırlar (Sıdık Uulu, 1991: 55). Ayrıca Kırgızistan topraklarında seyahat eden bazı seyyahların ve tarih araştırmacılarının Kırgız Türklerinin sarışın ve mavi gözlü insanlar olduğu şeklindeki yalan yanlış ifadeleri iyi niyetli olmaktan uzaktır. Bu çeşit temelsiz bilgilerin Kırgızların Türk kimliğini yok etmeye yönelik bilgiler olduğu anlaşılmaktadır (Kafesoğlu, 1984: 131).

Araştırmalara bakıldığında 'Kırgız' adının kaynağı ile ilgili yukarıda belirtilen görüşlerin yanında farklı birçok görüş ve bu adı içeren pekçok efsane mevcuttur. Tarihin bilinen en eski Türk kavimlerinden biri olan ve geçmişten bugüne birçok devlet kuran Kırgızlarla ilgili Çin, Arap, Pers, Yunan gibi köklü milletlere ait yazılı kaynaklarda pekçok bilgiye rastlanmasına rağmen 'Kırgız' adı ile ilgili yine bu kaynaklarda net bir bilgiye ulaşamaması düşündürücüdür. 'Kırgız' adının kaynağı ile ilgili görüş bildiren özellikle Rus ve diğer Batılı araştırmacıların bu adı olması gereken tarih bütünlüğü içerisinde değerlendirmeyip muğlak bir noktada bırakmaları dikkat çekicidir. Kırgız ve Türk tarihine asılsız yönlendirmelerle yoğun bir müdahalede bulunan bu tip araştırmacıların asıl amacının 'Aryanizm' fikrinden hareketle, Abdulkadir İnan'ın da belirttiği gibi Kırgızların ve Türklerin tarihini yalan ve yanlış bilgilerle, bilinçli olarak unutturmaya ve karartmaya çalıştıkları tespiti yapılabilir.

Kırgız Tarihi

En eski Türk boylarından biri olan Kırgızlar hakkındaki ilk bilgiler Çin kaynaklarından elde edilen bilgi ve belgeler ışığında MÖ II. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bugünkü Isık-Köl bölgesinde Çü ırmağının yukarı taraflarında Altay, Pamir ve Tiyaşan dağları havzasında yaşayan Kırgızlar, o zamanki ismini günümüze kadar koruyabilen yegâne Türk boylarından biridir. Kaşgarlı Mahmud, Divanu Lüğati't-Türk adlı eserinde Kırgızlarla ilgili olarak Türk boyları arasında en doğudaki Türkler olduklarını belirterek Kırgızların Türkçe konuştuklarını vurgular (Atalay, 1998: 28-33). Kırgızlarla ilgili yaptığı araştırmalardan hareketle Kalkan (2009: 101-117) Kırgızların; milattan önceki asırlarda yaşadıkları bölgelerde etkin rol oynayan, nüfus potansiyeli yüksek, kültürel kimliklerini şekillendirmiş, tarih sahnesinde güçlü bir şekilde yer alan, devlet kurma tecrübesine sahip bir millet olduğunu söyler.

Türklerin en eski yazılı kaynaklarından biri olan Göktürk Kitabelerinde de Kırgızlar, tarihî çok eskiye dayanan Türk kavimlerinden biri olarak gösterilmektedir. Kırgız Türklerinin ilk devletlerini MÖ II. yüzyılda kurdukları bir müddet sonra da Hunlarla mücadeleleri sonucunda onların hâkimiyetine girdikleri tahmin edilmektedir (Saray, 1993: 14). Hunların yıkılışından sonra Çin kaynaklarında 'Hakas' adıyla da anılan büyük bir devlet kuran Kırgızlar, MS VI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Göktürklerin idaresine girerler (Gömeç, 2015: 140). Kırgız tarihi şu dönemlere ayrılır:

- Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Kırgızlar
- Moğollar ve Timur Döneminde Kırgızlar
- Hokand Hanlığı Döneminde Kırgızlar
- Çarlık Rusya Döneminde Kırgızlar
- Sovyet Rusya Döneminde Kırgızlar
- Bugünkü Kırgızistan Cumhuriyeti (Dıykanbeyava, 2004: 5)

Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Kırgızlar

Göktürk Kitabelerinden elde edilen bilgilere göre Kırgızlar, uzun süre mücadele ettikleri Göktürklerin hâkimiyetini kolayca kabul etmez. Kırgızların Göktürklerle olan mücadeleleri Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk kitabelerinde anlatılmaktadır. Söz konusu yazıtlarda Göktürklerin Hakanı Kültigin ve askerlerinin yaptıkları şöyle anlatılır: *"Kırgızlara karşı sefer ettik. Mızrak batımı karı sökerek Gökmen ormanına doğru yürüyerek Kırgız kavmini uykuda bastık. Hakanı ile Songa ormanında harp ettik... Kırgız hakanını öldürdük. Ülkesini aldık."* (Orkun, 1936: 62-63).

Göktürklerin yıkılışından sonra Uygurların başa geçmesine de karşı çıkan Kırgızlar bir müddet sonra Dokuz-Oğuzlarla ittifak yaparlar ve Uygur Kağanlığına karşı ayaklanırlar. Uygurlarla yaptıkları savaşlarda büyük zayıflık vermelerine rağmen Uygur Kağanını öldürerek 840 yılında Uygurların kuzey bölgesini işgal ederler. Böylece asırlar sonra yeniden, merkezi Ötüken olmak üzere ikinci Kırgız devletini kurmayı başarırlar (Saray, 1993: 17) (Gömeç, 2015: 140-141).

Kırgızların kurduğu ikinci devletin ömrü de uzun olmaz. Çinlilerin 924 yılında Moğolistan ve Türk ülkelerine gerçekleştirdikleri saldırılarından Kırgızlar da olumsuz etkilenir. Bu saldırılar sebebiyle Ötüken'den ayrılarak daha batıya bugünkü Kırgızistan'a doğru çekilirler. Araştırmacılar X. yüzyılda yaşanan bu olumsuzluklardan dolayı Kırgızların bir kısmının Yenisey'e bir kısmının ise Tanrı Dağları çevresine yerleştiklerini, bu dönemden itibaren Kırgızların tarihini Yenisey Kırgızları ve Tanrı Dağları çevresindeki (Tiyaşan) Kırgızlar olmak üzere iki kategoride ele almak gerektiğini belirtirler (Orozobayev, 2014: 20). Tanrı Dağları çevresine yerleşen Kırgızlarının tamamı X. ve XII. yüzyıllara gelindiğinde Karahanlıların hâkimiyetine girer. Bu dönemde Kırgızlar, yaşadıkları

bölgelerde büyük yerleşim merkezleri oluşturur ve daha çok tarım ve ticaretle uğraşmaya başlar. Esas itibariyle göçebe bir hayat tarzını benimseyen ve hayvancılıkla uğraşan Kırgızların hayatındaki bu önemli değişim diğer yaşam alanlarında da önemli gelişmeleri beraberinde getirir. Yusuf Has Hacıp'in ve Türk dilinin ilk büyük eseri 'Kutadgu Bilig'in de kaleme alındığı bu dönemde Tiyaşan Kırgızlarının kültür hayatı da zenginleşir. XIII. yüzyılın başına kadar otonom bir hayat süren Yenisey Kırgızları ise bu tarihten sonra Moğolların hâkimiyetine girer (Orozobayev, 2014: 21) (Budak, 2003: 16).

Moğollar ve Timur Döneminde Kırgızlar

Cengiz Han hükümdarlığındaki Moğol hâkimiyetini XIII. yüzyılın başlarında kabul eden Kırgızlar, bir müddet sonra Moğol hâkimiyetine karşı isyan etse de ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılır. Cengiz Han ölmeden evvel sahip olduğu toprakları dört oğlu arasında paylaşır. Büyük oğlu Cuci'ye Yenisey Kırgızlarının da içinde bulunduğu Kıpçak topraklarını, Çağatay Han'a Tanrı Dağları Kırgızlarını da içine alan Türkistan'ı, Ögedey'e Doğu ülkelerini veren Cengiz Han, küçük oğlu Tuluy'u ise merkezde bırakır. Cengiz Han sonrasında Moğol hâkimiyetinin, oğulları ve torunları arasındaki taht mücadeleleri sebebiyle zayıflaması neticesinde Yenisey Kırgızları Tatarların hâkimiyetindeki Sibiryâ Hanlığına katılır; ancak bu hanlık 1580'li yıllarda Ruslar tarafından ortadan kaldırılır. Tanrı Dağları Kırgızları ise Oyratlarla birleşerek tekrar ayaklanır ve 1399'da yeniden bağımsızlıklarını kazanırlar. Ancak yeterince güçlü olamadıkları için kısa bir süre sonra 1425 yılında Kırgız topraklarını bu defa Timur hâkimiyeti altına alır. Timur'un imparatorluğunun kısa süre içerisinde dağılmasından sonra Kırgızların büyük bir kısmı Fergana vadisindeki Özbek Devletinin hâkimiyeti altına girer;

ama Özbek Hanı Ebu'l Hayr Kırgızları Moğol saldırılarına karşı yeterince koruyamaz. Bu yüzden Moğol kabilelerinin saldırıları karşısında zor durumda kalan Kırgızların bir kısmının kuzeydeki Kazakistan bozkırlarına çekildikleri ve Kazak yönetimi altında Kazaklarla beraber yaşadıkları görülmektedir. Kazak-Kırgızlar veya Kara Kırgızlar tabiri de bu dönemde ortaya çıkar. Kırgızların bir kısmının ise bu dönemde güneye Pamir ve Kaşgar bölgelerine çekildikleri ancak işgalcilere karşı mücadelelerine devam ettikleri görülmektedir (Saray, 1993: 17-18-19) (Gömeç, 2002: 29-37).

Hokand Hanlığı Döneminde Kırgızlar

Güney Sibiryâ bölgesindeki Kırgızlar ve Tanrı Dağlarındaki Kırgızlar, hanlıklarının dağılmasından sonra bazen Moğollar bazen Kalmuklar bazen de Rusların saldırılarına maruz kalırlar. Bu dönemde Yenisey Kırgızlarının büyük çoğunluğunun Tanrı Dağları çevresindeki Kırgızların bölgesine göç ettiği rivayet edilse de bu konuda kesin bir bilgi yoktur. XVII. yüzyılın ortalarına kadar Kazaklarla beraber yaşayan Kırgızlar, Moğol hâkimiyeti sona erdikten sonra doğudan Kalmuk, kuzeyden ise Rus baskısına maruz kalırlar. Kalmuklarla çok çetin mücadeleler yapan Kırgızlar, bu mücadeleler sonunda bazen galip gelseler de çoğu zaman Kalmuklara boyun eğmek zorunda kalırlar. Kırgızların Kalmuklarla mücadeleleri Kırgız kültürünün en önemli eserlerinden biri olan Manas Destanında da anlatılmaktadır.

Rus ve Kalmuk işgalinden korkan Kırgızlar, XVIII. yüzyıl başlarında güneye yönelerek Hokand Hanlığının hâkimiyetini gönüllü olarak kabul ederler. XIX. yüzyılın başlarında ayrı boylar halinde hayatlarını devam ettiren Kırgızlar Hokand Hanlığına bağlı olarak yaşamaktadır. Ancak boyların Hokand yönetimiyle bağları birbirinden farklıdır. Güney Kırgızları çok geçmeden hem nüfus hem de askerî güç bakımından çoğunluğu ele geçirerek Hokand Hanlığı içerisinde askerî ve siyasî yönetimde en üst makamlara kadar yükselirler. Böylelikle bir nevi Hokand Hanlığı yönetiminin de sahibi durumuna gelirler (Dıykanbayeva, 2004: 8-9) (Gömeç, 2002: 46) (Orozobayev, 2014: 21). Kuzey

Kırgızları ise Hokand Hanlığının hâkimiyetine girmeden kısmen bağımsız bir yaşam sürerler. Onlar daha çok kendi aralarında savaşır. Kuzey Kırgızları arasındaki bu iç mücadelelerin en önemlisi Sarıbağış-Bugu çekişmesidir. Bu çekişme neticesinde Bugu boyu Ruslarla iş birliği yaparak onların hâkimiyetine girmek zorunda kalır (Özgen, 2014: 15).

Özellikle Alimhan döneminde gerçekleştirilen başarılı siyasî ve askerî hamleler sayesinde Hokand Hanlığının sınırları genişler. Bütün Fergana vadisi Hocent, Taşkent ve Çimkent gibi büyük merkezler bu dönemde Hokand Hanlığının egemenliği altına girer. Aynı zamanda jeopolitik açıdan da merkezî Asya, Rusya ve Çin arasındaki kervan yolları üzerinde önemli bir bölgeye hâkim olan Hokand Hanlığının XIX. yüzyılda Orta Asya'da güçlenmesi Buhara Hanlığını harekete geçirir. Buhara ile Hokand emirlikleri arasındaki Fergana vadisini ele geçirme mücadelesi rekabet ve çekişmeyi beraberinde getirir. Türk hanlıklarının iktidar ve toprak hırsı yüzünden birbiriyle mücadeleye tutuşmaları Rusların Orta Asya'daki hâkimiyet planlarına zemin hazırlar (Koşoyev, 2006: 166-167) (Çeçen, 2003: 486-487).

Hanlıkların birbiriyle çatıştığı bu dönemde ilk olarak Kazalinsk kalesini ele geçirerek (1846) Türkistan coğrafyasını istila etmeye başlayan Ruslar, 1846'dan ve 1865'e kadar Kazakistan'ın tamamını, Kırgızistan'ın da kuzeybatı bölgelerini işgal eder. Kırgız Beylerinin kendi aralarındaki husumet ve didişmeleri de Rusların bu bölgelerde daha kolay hâkimiyet kurmalarına fırsat verir. 1864'te Çimkent'i ele geçirmeye çalışan Ruslar, Alimkul komutasındaki Hokand ordusu tarafından yenilgiye uğratılır; ancak bu sırada Buhara Emirliğinin de Ruslarla sürdürülen savaştan faydalanmak için Hokand topraklarına doğru saldırıya geçtiği haberi üzerine geri çekilen Hokand ordusu büyük bir hezimetle karşı karşıya kalır. Hokand Hanı bu talihsiz ve zor durumdan kurtulmak için Osmanlı'dan yardım ister, fakat Osmanlı da o dönemde siyasî ve askerî bakımdan kötü durumda olduğu için yardım gönderemez. Ruslar aynı yıl Çimkent'i, ertesi yıl da Taşkent'i işgal eder. Rus orduları Hokand topraklarını işgal ettikten sonra 1867-1868'de Buhara Emirliğini, 1873'te Hive Emirliğini, 1874-1875'te Türkmenistan'ı işgal ederek bütün Orta Asya'yı kontrolü altına alır (Gömeç, 2002: 50) (Budak, 2003: 19-20) (Dıykanbeyeva, 2004: 8-9).

Çarlık Rusya Döneminde Kırgızlar

Ruslar Kırgız boyları arasındaki çekişmelerden faydalanarak Kuzey Kırgızistan topraklarını, Hanlıklar arasındaki çekişmeler sonucunda da güney Kırgızların da yaşadığı Hokand Hanlığı topraklarını ele geçirir. Hokand Hanlığı, Rusya tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, bugünkü Kırgız topraklarını da içine alan bölgede 'Türkistan Genel Valiliği' adı altında yeni bir yönetim merkezi oluşturulur. Topraklarının Ruslar tarafından işgal edilmesine karşı zaman zaman ayaklanan Kırgızlar, mücadelelerini Kurmancan Datka önderliğinde uzun yıllar Altay bölgesinde devam ettirirler. Kurman-can Datka ile anlaşma yapmak zorunda kalan Ruslar, onun ömrünün sonuna kadar ülkesinin başında kalmasına müsaade eder. 1876 ve 1885'te Rus baskısına karşı tekrar isyan eden Kırgız halkı, işgalcileri zor durumda bırakmakla birlikte isyanlar Rusya tarafından kanlı bir şekilde bastırılır. Buna rağmen isyanların ardı arkası kesilmez. Kırgızlar 1898 Andican İsyanında Rus ordularına ağır kayıplar verdirse de isyan, işgalciler tarafından şiddetle bastırılır. İsyan sonrasında idam edilen birçok Kırgızın yanı sıra işgale direnen yaklaşık 200 kişi de Sibiryaya sürgün gönderilir (Malabayev, 1999: 104-108) (Dıykanbayeva, 2004:8-9).

Çarlık Rusya, Kırgızistan topraklarını kendi malları için bir pazar, üretim sahaları için bedelsiz hammadde kaynağı, doğal zenginliklerinden faydalanma alanı, vergi ve ucuz işgücü olarak görmektedir. Tarım ve hayvancılığa uygun bölgelere Rusya içlerinden göç ettirdiği vatandaşlarını yerleştirerek Kırgız topraklarında Rus köyleri ve kasabaları oluşturan Ruslar, ağır vergiler ve keyfi uygulamalarla halkı sömürürler. Bu sömürü düzenine itiraz edenleri ise ölüm veya sürgün cezaları gibi ağır cezalarla cezalandırırlar (Özgen, 2014: 18).

1916'ya gelindiğinde Rusların Birinci Dünya Savaşı için kendilerine destek amacıyla çıkardığı zorunlu askerlik uygulaması, tarım reformu uygulaması ve diğer sömürge planları Kırgızların tekrar topyekûn ayaklanmasına sebep olur. Kısa sürede milli bir karaktere bürünen ayaklanmalar Kırgız beyleri arasında iyi bir teşkilatlanmanın olmaması, teçhizat yetersizliği gibi olumsuzluklar yüzünden Ruslar tarafından modern silahlar kullanılarak bastırılır. Bu ayaklanmalar sırasında çok sayıda Kırgız Türkü Rusya tarafından katledilir. İsyanın sonunda 300 bin civarında Kırgız halkı Çin'e kaçmak zorunda kalır. Bu elîm hadise tarihe 'Ürkün Hadisesi' olarak geçer. Milletin hafızasında unutulmayacak izler bırakan bu göç olayında on binlerce Kırgız Doğu Türkistan'a sığınırken on binlercesi de soğuk ve kıtlığın da etkisiyle Tanrı dağlarını aşamaz ve yollarda can verir. Bu isyan sonunda Kırgızlar toplam nüfuslarının %25'ini kaybeder (Saray, 2002: 443) (Dıykanayeva, 2004: 8-9) (Çorotekin, 2002: 474-475).

Netice olarak Kuzey Kırgız beyliklerinin Ormon Han etrafında birleşip bir hanlık kurması, güneyde ise Alımbek Datka ve Kurmancan Datka'nın tüm Kırgız boylarını birleştirme gayretleri ve bağımsız bir Kırgız Devleti kurma çabaları olumsuz sonuçlanır (Kulamshave, 2016: 93-94). Bütün bu isyanlar göstermektedir ki; Rus yanlısı bazı kaynaklarda ileri sürülen Kırgızların, Rus hâkimiyetine kendi istekleri ile katıldıkları tezi doğru değildir. Aksine Kırgızlar, Ruslara karşı bağımsızlıklarını kazanmak için hiç durmadan mücadele ederler (Artıkbayev, 2013: 25).

Sovyet Rusya Döneminde Kırgızlar

1917 Bolşevik İhtilali sonrası Türkistan bölgesinde Moskova'nın direktifleriyle işçi, asker ve köylü şûrası kuran Rus yöneticiler; bu şûralara çok az da olsa Kırgız Türklerinden de temsilci alır. Kırgızlar ise kendi aralarında kongre ve şûralar tertipleyerek birlikte hareket etme bilincini oluşturarak Bolşeviklerle mücadeleye başlar. Zeki Velidi Togan başkanlığında 1921'de kurulan Türkistan Milli Birliği istenilen ölçüde başarılı olamaz. Çünkü Sovyet yönetimi Türk boylarının ileri gelenlerinin hepsini Türkistan'dan uzaklaştırmakla kalmaz; sonrasında Türk boyları arasındaki eski ihtilafları gün yüzüne çıkartarak Kırgız, Özbek, Kazak, Türkmen ve Tacikleri özerk bölgelere ayırır. Kırgızistan'da yarım asra yakın süren bu direnişler Stalin'in despot yönetimi devrinde tamamen sindirilir. Kırgızistan'a Rusya tarafından 1924'te 'Muhtar Bölge Statüsü' verildikten sonra 1926 yılında ise SSCB'ye bağlı Kırgız Özerk Cumhuriyeti kurulur. 1936 yılında ise Kırgızistan, SSCB'nin 16 cumhuriyetinden biri olur (Saray, 2002: 443-444) (Pay, 2015: 21) (Çorotekin, 2002: 474-475).

Sovyet Hükümeti, katı bir rejimle yönettikleri bu topraklarda bağımsızlık için mücadele eden Kırgızları 'halk düşmanı' ve 'terörist' olarak suçlar. Bu suçlamalar 1937-1938 yıllarında ülkede büyük bir aydın kıyımını da beraberinde getirir. Kırgızistan'ın önde gelen aydınları bu dönemde Stalin'in mahkemelerinde tamamen asılsız suçlamalarla idama mahkûm edilir, varlıklı ailelerin mallarına el konur, aydınların bir kısmı da Sibiryaya sürgüne gönderilir. 1954 yılında Stalin sonrası katı rejim kısmen de olsa yumuşatılır (Alimov, 2010: 5).

1986 yılında Gorbaçov'un başlattığı 'açıklık ve yeniden yapılanma' hareketi Kırgızlar için yeni bir dönemi beraberinde getirir. Bu hareketin etkisiyle Kırgızlar 15 Aralık 1990 tarihinde egemenliklerini, 31 Ağustos 1991'de ise bağımsızlıklarını ilan eder (Saray, 1993: 82-83).

Bugünkü Kırgızistan Cumhuriyeti

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan eden Kırgızların son devletinin resmi adı 'Kırgız Cumhuriyeti', resmi dili 'Kırgız Türkçesi', başkenti ise Bişkek şehridir. Nüfusu 6 milyonun üzerindedir. Nüfusun çoğunluğunu Kırgızlar oluşturur. Kırgızların yanı sıra Rus, Özbek, Kazak, Ukrayna ve Almanlardan meydana gelen küçük azınlıklar da vardır. Kırgızistan; Çüy, Oş, Isık-Köl, Talas, Celalabad, Narın ve Batken adlı yedi idarî bölgeye ayrılır.

Konum ve Coğrafî Yapı

Kırgızlar tarihte Türkistan olarak bilinen bölgenin çeşitli kesimlerinde yaşamış en eski Türk boylarından biridir. Kırgızistan, Orta Asya'da 198.500 km² yüzölçümü ile tarihî ipek yolu üzerinde yer alan bir ülkedir. Kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneyde Tacikistan, güneydoğu ve doğuda Çin esaretindeki Doğu Türkistan (Sincan-Uygur Bölgesi) ile çevrilidir (Gömeç, 2015: 200) (Çengel, 2005: 32). Ayrıca Kırgızistan dışında Çin'de ve özellikle Tacikistan-Afganistan sınırları içerisinde yer alan Pamir bölgesinde yaşayan Kırgızlar da vardır. Sayıları iki milyonu aşan bu Kırgızların Pamir'de yaşayan küçük bir kısmı da 1982'de Türkiye'ye göç edip Van-Erciş yöresinde Ulupamir köyünde gelenekleriyle beraber yaşamlarını sürdürmektedirler (Karadavut, 2006: 3).

Yüzölçümü bakımından Orta Asya'daki en küçük devletlerden biri olan Kırgızistan; üçte ikisi yüksek dağlardan oluşmasına rağmen akarsuları, çeşitli gölleri, nehirleri, mineral kaynakları, termal suları, yaylaları, doğa güzellikleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle ilgi çekici bir ülkedir. Dünyadaki en büyük krater göllerinden biri olan Isık-Köl (6.202km²) Kırgızistan'da bulunmaktadır. Tanrı Dağları ve Altay sıradağları Kırgızistan'ın coğrafi konumunu belirlemektedir. Bu sıradağlar ülkeyi birbirinden ayrı derin vadilere böler. Bu vadilerin başlıcaları Fergana, Talas, Çü ve Narın vadileridir. Akarsular üzerine kurulan baraj gölleri Kırgızistan ve aynı zamanda tüm Türkistan'ın elektrik ve sulama ihtiyacını karşılayacak güce sahiptir. Deniz etkisinden uzak ve yüksek dağlarla çevrili olan ülkede tam bir karasal iklim hâkimdir. Yaz ile kış, gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı çok fazladır. Çok dağlık ve deniz seviyesinden ortalama 1500 m yükseklikte olan ülkeye bu yüzden 'Asyanın İsviçresi' benzetmesi de yapılmaktadır (Saray, 1993: 7) (Erdem, 2000: 57).

Ekonomi

Kırgızistan'ın ekonomisi hayvancılık, tarım, sanayi ve yer altı zenginliklerine dayanır. Ülkenin coğrafi şartlarından dolayı hayvancılık en önemli geçim kaynaklarından biridir. Hayvancılığa bağlı olarak dışarıya et, deri, yün ve halı ihraç eden Kırgızistan'ın hayvancılıktan sonraki en önemli geçim kaynağı tarımdır. Kırgızistan'da tarıma elverişli düz alanlar çok az olmakla beraber tarım daha çok Fergana havzasında ve vadi tabanlarının genişleyen yerlerinde yapılır. Bu tarım arazilerinde daha çok tahıl, yem bitkileri, pamuk, tütün ve şekerpancarı olmak üzere çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilmektedir. İpekböcekçiliği ve ipek üretiminde de bölgede söz sahibi olan ülke, komşu ülkelere ipek ihraç etmektedir. İklimi ve coğrafî yapısından dolayı çok farklı türlerden oluşan bitki örtüsüyle Kırgızistan, 4000'den fazla bitki çeşidine de ev sahipliği yapmaktadır (Akkan, 2002: 442).

Sanayisi çok fazla gelişmeyen Kırgızistan'da gıda sanayisine bağlı konservecilik ön plana çıkmaktadır. Ayrıca akarsular üzerine kurulu hidroelektrik santralleri sayesinde komşu ülkelere elektrik enerjisi satmaktadır. Kırgızistan yeraltı maden kaynakları bakımından da önemli bir ülkedir. Orta Asya kömür yataklarının yarıya yakını Kırgızistan'da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra petrol, doğalgaz, civa, antimuan, altın, bakır, demir, volfram, uranyum ve tuz diğer önemli yeraltı zenginlikleridir. Kırgızistan'da çıkarılan antimuan, kalitesiyle dünya pazarlarının aranan ve çok çabuk alıcı bulan bir madendir (Saray, 1993: 8-9).

Dinî Hayat

Kırgızların İslam dinini kabul etmeden önce 'Tabiat Güçleri ve Atalar Kültü'nü de içeren Gök tanrı inancını, yani bunların bir araya gelmesiyle oluşan Şamanizmi benimsedikleri, bunların yanı sıra tarihin çeşitli evrelerinde Maniheizm ve Budizm'le ilişkileri olduğu bilinmektedir. Kırgızların Karahanlılar döneminden itibaren İslam dinini kabul etmeye başladıkları tarihî bir vakiydir (Alimov,

2010: 7). Türkistan bölgesinin farklı kesimlerinde dağınık boylar halinde konar-göçer bir hayat sürdüren Kırgızların İslamiyeti kabul etme süreci farklı şekillerde ve farklı zamanlarda olmuştur. Karahanlılar döneminde yaşayan Büyük Türk âlimi Kaşgarlı Mahmut, eseri *Divanu Lügati't-Türk'te*, Kırgızları Müslüman Türk boylarının içerisinde değerlendirmektedir (Jusubaliyev, 2007: 206). Kırgızların dinî hayatı ile ilgili birçok kaynakta muhtelif bilgiler ve görüşlere yer verilmekle birlikte bugün için çoğunluğunun Müslüman olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Kırgız kültür ve tarihinin hazinesi kabul edilen Manas destanında İslamî motifleri bolca görmek mümkündür (Yıldız, 1995: 292). Tarihî kaynaklara göre Karahanlılar döneminde başlayan İslamlaşma süreci Hokand Hanlığı döneminde devam eder. Özellikle Hokand Hanlığının, hâkimiyetine aldığı göçebe toplulukları İslamlaştırma politikası çerçevesinde görev alan bazı tasavvuf ve tarikat mensuplarının yoğun irşat ve tebliğ faaliyetleri neticesinde Kırgızların İslam'ı benimsedikleri söylenebilir. Bazı tarihî kaynaklarda Kırgızların Hokand Hanlığı döneminde İslamiyetle tanıştıkları şeklinde iddialara yer verilse de bu konuda Hokand yönetiminin, Kırgızlara yönelik dinî faaliyetlerinin İslamlaştırma amacından ziyade dindarlaştırma amacı taşıdığını söylemek daha doğru olur (Erşahin, 1999: 53).

Tarihî, Sosyal ve Kültürel Yapı

Jeopolitik ve coğrafi açıdan batı ve doğu ile kuzey ve güney bölgeleri arasında bir köprü görevi yapan Kırgızistan ayrıca Çin, Rus, Arap ve Fars medeniyetlerinin birleşme noktasında yer almaktadır (Sağlam, 2017: 7). Tarihî ipek yolu güzergâhı üzerinde yer alan Kırgızistan geçmişten bugüne birçok kültürün de etkileşim alanı olma işlevi görmektedir. Ticaret, inaniş, gelenek ve diğer kültür unsurlarının pekçoğunu bu güzergâh üzerinden edinen ya da ihraç eden Kırgızistan bu açıdan zengin bir kültür merkezidir.

Kırgızistan; Süleyman Dağı Arkeolojik Müzesi, Burana Minaresi ve Şehir Harabeleri, Tarihî Özgön ve Oş şehrindeki mimari eserleri, Taşrabat Kervansarayı, Manas Türbesi, daha çok Karahanlı dönemlerinden kalan çeşitli mimari eserleriyle de ön plana çıkmaktadır (Kulamshaeva, 2016: 101-102). Birçok medeniyetin izlerini taşıyan bu yapılar Kırgızistan'ın zaman içerisinde yaşadığı kültürel gelişime de şahitlik etmektedir.

Tarihî değerlerini, örf adet ve geleneklerini İslam dinî ile bütünleştirerek bugüne taşıyan Kırgızların hayatında at, kıymız, komuz, ak kalpak ve boz üy vazgeçilmez unsurlardır. Boz üy, bugünkü Kırgızistan bayrağının da ana motifini oluşturmaktadır. Kırmızı fon üzerinde yer alan sarı güneşin içindeki dairede Kırgız çadırının (Boz üy) üstten görünümü temsil edilmektedir (Erdem, 2000: 56-57) (Tan, 2017: 12).

Kırgızların büyüklü küçüklü birçok boydan oluşan toplumsal yapısı genel olarak ong (sağ) kanat, sol kanat ve içkilik olmak üzere üç ana boy şeklinde ifade edilmektedir. Kırgızistan'ın bayrağında bulunan kırk güneş ışığı da Kırgızları meydana getiren kırk büyük boya işaret etmektedir (Kalberdiev, 2010: 5).

Kırgızlarda toplumun ileri gelenlerine genellikle 'manap', 'moldo', 'biy' ve 'baatır' adları verilir. Toplumun siyasî önderlerine 'manap' denirdi. Manaplık çon (ulu/büyük) manap, orto manap ve çala (küçük) manap olmak üzere üçe ayrılmakta ve bütün manaplar 'çon manap'a bağlı olarak çalışmaktadır. Özellikle Kuzey Kırgızlarında daha etkili olan manaplar boyları dış düşmanlara karşı korur ve diplomatik görüşmeleri yapar. Önceleri seçimle kazanılan manaplık unvanı XIX. yüzyıldan itibaren babadan oğula geçmeye başlar. Rusların Kırgız topraklarını işgaliyle beraber Ruslarla iş birliği içerisine giren manaplardan dolayı itibar kaybeden manaplık kurumu daha sonra tamamen ortadan kalkar. Kırgızlar dinî önderlerin moldo, boy yöneticilerini biy, toplumdaki kahramanlarını ise baatır unvanı ile anmaktadır (Erşahin, 1999: 19-20).

Kırgız Türkçesi

Bugünkü Kırgızistan Cumhuriyetinin resmi dili olan Kırgız Türkçesi, Kıpçak grubu lehçeleri içerisinde bulunan Kırgız Türklerinin konuştuğu bir lehçedir. Türkçe, Japonca, Korece ve Moğolca'nın da içinde bulunduğu Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna bağlı olan Kırgız Türkçesi Türk lehçelerinin kabul görmüş pekçok tasnifine göre Kuzey-Batı (Kıpçak) grubuna dâhil edilmektedir (Tekin, 1992: 48-54). Kırgız Türkçesi Kuzeybatı Türkçesi veya Kıpçak grubu olarak adlandırılan bu grubun içerisinde Kazak, Kırgız, Tatar, Karakalpak, Başkurt, Kumuk, Karaçay-Balkar, Nogay Türkçeleri yer alır. Kırgız Türkçesinin tarihî gelişimini üç devreye ayırmak mümkündür:

Eski Kırgız Türkçesi Devri (VII.-IX. yy.): Eski Uygur ve Oğuz Türkçeleri ile birçok ortak yönü bulunan bu dönem Kırgız Türkçesinden bugüne kalan örnek metinler sadece Yenisey Yazıtları'dır

Orta Kırgız Türkçesi Devri (X.-XV. yy.): Göçebe bir halkın dili olarak halk arasında ve halk edebiyatında gelişir. Daha çok sözlü olarak gelişen Orta Kırgız Türkçesi döneminde bu sebeple bugüne ulaşan yazılı bir belge yoktur. Kırgız Türkçesinde Kıpçak grubuna yakınlaşma bu dönemde başlar.

Yeni Kırgız Türkçesi Devri (XV. yy.'dan Bugüne): Kırgız Türkçesi, XV. ve XVI. yüzyıldan sonra bugünkü son şeklini alır. (Özkan, 2007: 132) (Tan, 2017: 16). Bu dönem Kırgız Türkçesinin hem sözlü hem de yazılı dil örnekleri ile bugün için gelişimini sürdüren yaşayan dönemidir.

Ayrıca Türk tarihinin ilk yazılı kaynaklarından olan Yenisey ve Göktürk alfabesinin kullanıldığı Göktürk Kitabelerinde bulunan runik metinler Kırgızlara aittir. XI. yüzyılda Karahanlılar döneminde yaşayan Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hacip bugünkü Kırgızistan topraklarında dünyaya gelir.

Karahanlı döneminden Latin ve Kiril alfabesine geçinceye dek Arap alfabesini kullanan Türk boyları (Cigitov, 2006: 521) 1926 Bakü Türkoloji kurultayında Latin alfabesine geçme kararı alırlar. Ancak aynı dönemlerde (1928) Türkiye'nin de Latin alfabesine geçmesi Rusları endişelendirir ve Türk boyları arasındaki iletişimi engellemek amacıyla yönetimleri altındaki Türk boylarının alfabesi 1940 yılında Kiril alfabesi olarak değiştirilir. Dolayısıyla Kırgız Türkleri de 1924-1928 yılları arasında Arap alfabesini, 1928-1940 yıllarında Latin alfabesini 1940'dan sonra ise Kiril alfabesini kullanırlar. Yakın zamanda yaşanan gelişmeler neticesinde Kırgızistan'da yeniden Latin alfabesine geçiş yolunda çalışmalar yapılmaktadır (Ercilasun, 1993: 60-63) (Tan, 2017: 17) (Cumakunova, 2002: 603).

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ AKINLIK (ÂŞIKLIK)

GELENEĞİ VE ZAMANE EDEBİYATI

Adı ile bilinen ilk Türk topluluklarından biri olan Kırgızların kültür birikimleri zengindir. Kırgızların kültür hayatının hem bir parçası hem de nesiller arasındaki taşıyıcısı olan dil varlıkları da önemlidir. Kırgız edebiyatı olarak adlandırılacak bu dil varlıklarının sözlü ve yazılı edebiyat olarak sınıflandırılması mümkündür. Göçebeliği bir yaşam tarzı olarak uzun asırlar sürdüren Kırgız Türklerinde sözlü edebî geleneğin daha güçlü bir biçimde geliştiği söylenebilir. İçerisinde Kırgız Türklerinin din, tarih, ekonomi, günlük hayat, gelenek, görenek gibi kültür hayatına dair her detayın olumlu ya da olumsuz yansımalarını bulunduran sözlü kültür geleneği toplumsal yapının gerçekçi bir aynası olarak kabul edilebilir. Bu geleneği sürdüren dönemin hünerli söz ustaları zamanın şartlarından özellikle muhteva bakımından çok etkilenir. Sözün yanı sıra müziğin de etkin olarak kullanıldığı Kırgız sözlü edebiyat biçimleri Modern Kırgız edebiyatını da hazırlayan en büyük birikimdir.

Kırgız Sözlü Kültür Geleneği

Türkistan coğrafyasının en eski Türk boylarından biri kabul edilen Kırgızlar zengin bir sözlü kültür geleneğine sahiptir. Atlı göçebe hayat tarzını asırlarca devam ettiren Kırgızlar tarihî gelişim süreçleri içerisinde iyi ve güzel durumlar kadar savaş, işgal, kıtlık gibi birçok zorlukla da karşılaşır. Yerleşik olmayan ve yazılı kaydı tutulmayan bu hayat tarzının bir sonucu olarak zengin bir sözlü kültür geleneği oluştururlar (Özkan, 1995: 43-49). Ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov, toplumsal hayatın maddî ve manevî tüm unsurlarını içerisinde barındıran Kırgız sözlü geleneğinin hem mahiyeti hem de geleceğe etkisi bakımından önemli olduğuna inanır:

“Bütün başka halklar geçmiş kültürlerini yazılı edebiyatta, mimaride, tiyatro ve resim sanatında saklamışlarsa, Kırgızlar da yukarıdaki sanatların haricinde milli ruh, onur, inanç ve özgürlükleri adına yapmış oldukları kahramanlık mücadelelerini, hayallerini, isteklerini, tarihinin hayatın güncel olaylarını geleneksel sözlü kültür ürünlerinde açıklamışlardır.” (Alimov, 2010: 8)

Kırgızların kuşaktan kuşağa aktararak bugüne kadar ulaştırdığı sözlü kültür geleneğini Manas destanı başta olmak üzere destanlar, masallar, efsaneler, hikâyeler, türküler (ır), atasözleri, ninniler, bilmeceler, tekerlemeler, ağıtlar, aytışlar kısaca bütün sözlü kültür ürünleri oluşturmaktadır (Dıykanbayeva, 2016: 16). Bu kültür ürünlerinin her biri sözlü olmakla birlikte kendisine has usullerle icra edilip nesiller arasında taşınmakta ve toplumsal hayatın moral değerler açısından devamlılığını sağlama görevini üstlenmektedir. Eğitim, inanç, üretim, eğlence gibi pek çok toplumsal alanı düzenleyen sözlü kültür ürünleri fertlere hem toplumsal bilinç kazandırma hem de geçmiş ve gelecek konusunda ortak bir şuur ve hareket tarzı geliştirme işlevi görmektedir.

Kırgız sözlü kültür geleneğinin ürünlerinden destanlar geçmişten bugüne yaygın ve etkili bir biçimde kullanılır. Hâlâ canlılığını koruyan Kırgız destanlarından Manas, hacim bakımından dünyanın en büyük destanıdır. Önemi ve kıymeti sebebiyle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun da 1995 yılını 'Manas' yılı olarak ilan ettiği bu destan, dünya kültür mirası içerisinde de ayrı bir yere sahiptir. Manas, Semetey ve Seytek olmak üzere üç bölümden oluşan Manas destanını bütün Kırgızlar bilmekle beraber destanı baştan sona ancak akınlara okuyabilir. Destanı okuyan akınlara 'Manasçı' ya da 'Comokçu' adı verilir. Ç. Velihanov Manas destanının Kırgız kültür hayatının bir çeşit özeti olarak da değerlendirilebileceğini düşünür: *“Manas Destanı, bir kahramanın etrafında toplanmış bütün Kırgız mitolojisinin, masallarının, efsanelerinin, hikayelerinin ansiklopedik toplamıdır.”* (Baycigitov, 1985: 21).

Manas destanından başka; Er Töştük, Kurmanbek, Kocacaş, Er Tabıldı, Kız Darıyka, Canış-Bayış, Kedeykan, Mendirman, Canıl Mırza gibi destanlar da vardır. Kırgız Türkçesinde destan terimini ifade etmek için çoğunlukla 'comok', 'epos' ve 'dastan' terimleri kullanılır. Kırgız destanları genel olarak 'Çon Epos' (Büyük Destan) ve 'Kence Epos' (Küçük Destan) olmak üzere iki grupta tasnif edilir. Buna göre Manas, Semetey, Seytek 'Çon Epos'; Kurmanbek, Canıl Mırza, Er Töştük, Er Tabıldı Kocacaş, Canış-Bayış, Kedeykan, Bököy gibi destanlar da 'Kence Epos' grubuna girer (Tokombayeva, 1973:285) (Şimşek, 2018:9).

Kırgız sözlü geleneğinin diğer bir türü efsanelerdir. Kırgız Türkçesinde 'mif', 'anız', 'angame', 'ulamış', 'leganda' gibi farklı kavramlarla karşılanan efsaneler özelliklerine göre; kozmolojik efsaneler, yer adları ile ilgili efsaneler, hayvanlar ve bitkilerle ilgili efsaneler, dinî efsaneler olmak üzere çeşitli gruplara ayrılmıştır (Baycigitov, 2004: 642).

Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinin gelişmiş türlerinden biri de 'cöö comoktor' olarak bilinen masallardır. Konularına göre; kahramanlık masalları, sihir-büyü masalları, hayvan masalları, gündelik hayatla ilgili masallar olarak farklı gruplara ayrılırlar (Dıykanbayeva, 2016: 20).

Kırgız sözlü edebiyatının diğer bir bölümünü de ‘lirikalklık janr’ olarak adlandırılan lirik şiirler ve ırlar (türkü) oluşturmaktadır. Konularına ve nazım biçimlerine göre çeşitli adlar alan ırlar Kırgızların hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Bunlar arasında ‘ırım-darım (büyü-efsun) ırları’, hastalıkların tedavisinde sözün gücüne güvenerek hastalığa neden olan kötü ruhların kovulması amacıyla söylenen ırlardır (Akmataliyev, 2004: 29-61). Aşağıda kısa bir örneği paylaşılan bu ırların hastalıkları iyileştirme işlevi olduğuna inanılmaktadır:

Bıcı, bıcı, bıcı çık
Tula boydo kalbay çık
Zaarındı caybay çık
Turumtayday tülöp çık
Cabır körüp cüdöp çık
Süf, süf, süf, süf

Bıcı, bıcı, bıcı çık!
Vücutta kalmadan çık!
Zehrini dağıtmadan çık!
Turumtay (yırtıcı kuş) gibi tüy döküp çık!
Cebr çekip bezip çık!
Süf, süf, süf, süf!

(Akrep soktuğunda söylenecek efsun)
(Obozkanov, 2006: 12)

‘Emgek (emek) ırları’ ise bir iş esnasında işin ağırlığını hafifletmek için söylenir. Bununla beraber emgek ırları hayvancılık, çiftçilik, avcılık ve el sanatları şeklinde dört alt gruba ayrılır. Bu ırlardan bekbekey, şırıldan, op mayda, ton çık, koş aydoo en önemlileridir (Akmataliyev, 2004: 29-61). Geçimini daha çok hayvancılıkla sağlayan Kırgızlar aşağıda örneği verilen hayvancılıkla ilgili emgek ırları yaygın olarak kullanılır:

Konok toogo büt köndö
Koşo çıkkan şırıldan
Taruu taşka büt köndö
Talaşa çıkkan şırıldan

Dağlara ot bitince
Birlikte çıkan şırıldan (güz mevsimindeki kımız)
Taşlara ot bitince
Yarışarak çıkan şırıldan.

(Obozkanov, 2006: 9)

Kırgızlarda ‘kaada salt ırları’ olarak bilinen tören türküleri de iki gruba ayrılır. Bunlardan birincisi düğünlerde söylenen toy türküleri ile çocuğun doğumu ve yetiştirilmesi ile ilgili türküler, ikincisi ise ‘koşoktor’ diye bilinen genellikle ölüm öncesi ve sonrasında söylenen ağıtlardır. Kırgız akınlarından Kalık’ın kardeşi öldüğünde söylediği ağıt bu ırlara örnek olarak verilebilir:

Caratkan Kuday keçirgin
Caş boorumdun künöösün!

*Yaradan Hüda affetsin
Genç kardeşimin günahını!*

*Calgan düynö bilebi
Calgızdıktın münözün
Adam ata, Ava ene
Topuraktan caraldı.
Bardık adam balası
Uşu eki zattan taraldı.
Bir boorum senden ayrılıp,
Men kurgur tarttım sanaanı
Yalan dünya bilir mi
Yalnızlığın halini
Âdem ata Havva ana
Topraktan yaratıldı
Bütün insanoğlu
Bu iki kişiden çoğaldı
Kardeşim senden ayrılıp
Ben kahrolası çektim tasanı*

(Çelebi, 2006: 180)

Kırgız sözlü edebiyat geleneğinde 'irikalık ırlar' başlığı altında gösterilen diğer bir tür 'terme ırlar' şeklinde de adlandırılan didaktik ırlardır. Kırgızların hayat felsefelerini ve tecrübelerini anlatan bu ırları 'sanat ırları' ve 'nasihat ırları' olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. Sanat-nasihat ırları genel olarak iyi-kötü, güzel-çirkin, hayat-ölüm temaları etrafında dinleyenlerine öğüt veren ve yol gösteren bir içeriğe sahiptir. Meşhur Kırgız şairi Arstanbek'in, kendisini ziyarete gelen Cenicok'a şairlikle ilgili nasihat verdiği şiiri bu ır şeklinin iyi bir örneğidir:

*Oo balam, ırçılık cayın aytayın
Irçı bolson sınçı bol
Kara özgöy bolboy, kalıs bol,
Aptığın alkım ağıtpay
Akındarga nuska bol
Ereğiş çıksa elçi bol
El curtundun kençi bol
Aş menen toydun körkü bol*

*Hey oğlum şairliğin esasını söyleyeyim
Şair olsan sınçı ol
Kötü niyetli olma, adil ol
Nefsini, boğazını düşünmeden
Şairlere örnek ol
Kavga çıksa elçi ol
Halkın yurdunun hazinesi ol
Aş ile düğünün güzelliği ol.*

(Kebekova, 1994: 136)

Aşk kavramı etrafında söylenen şiirlere Kırgız sözlü kültüründe ‘süyüü’ veya ‘mahabat’ ırları adı verilir. Kırgız toplumunda yaygın bir şekilde benimsenen ve çokça söylenen bu şiir türünün ustalarından biri de meşhur akın Barpı’dır. ‘Samargül’ adlı şiirinde bu türün özelliklerini görmek mümkündür:

Aloolonup ört bolup
Küyüp cüröm Samargül
Aziz közüm tört bolup
Süyüp cüröm Samargül

Alevlenip ateş olup
Yanmaktayım Samargül
Aziz (kör) gözüm dört olup
Sevmekteyim Samargül

(*Obozkanov, 2006: 36*)

Kırgız sözlü geleneğinde eski türlerden biri olarak kabul edilen ‘aytışlar’ (atışmalar) düğünlerde ve çeşitli törenlerde halkı eğlendirmek için iki kişi veya grubun yarış havası içerisinde şairlik gücünü denedikleri şiirlerdir (Dıykanbayeva, 2016: 22). Kırgız akınları Kalık ile Osmankul’un atışması bu şiir türünün en iyi örnekleri arasındadır:

Kalık:
Atayı barıp tappadım
Osmankul seni üyündön
Osmankul:
Kelerin bilsem murdatan
Ketpeyt elem üyümdön
Kalık:
Osmankul katuu çıktı dep
Daynındı uktum Çüyümdön
Osmankul:
Irakmat, Kake, baana
Iraazı boldum bugün men
Kalık:
Maktap aytkan söz emes
Baykap turam türündon

Özel olarak gelip bulamadım
Osmankul seni evinden
Geleceğini bilseydim önceden
Gitmez idim evimden
Osmankul güçlü çıktı diye
Şöhretini duydum Çüyü’nden
Teşekkür ederim Kake, övgün için
Memnun oldum bugün ben
Övmek için söylenen söz değil
Görmekteyim halinden

(Obozkanov, 2006: 79)

Alkışlar ve kargışlar Kırgız sözlü edebiyat geleneğinin en zengin türlerinden biridir. Alkışlar ve kargışlarda dinî unsurlar ön plandadır. Bu şiir türü şairlerin en eski görevlerinden biri olan din adamlığı işinin devamı niteliğindedir. İyi, güzel, istenen durum ve işler için ‘alkış’ (dua) söyleyen şair; kötü, çirkin, istenmeyen durum ve işler için de ‘kargış’ (beddua) söyler. Aşağıda verilen alkış örneği Kırgızlarda evlenen çiftler için söylenen şiirlerdendir:

Paygamberim batasın bersin
Duşman aldınarga ötpösün
Batma, Zuura, Ulukman pirlers koldosun
Ak colu şıdır
Coldoşu Kıdır bolsun
Koro tolgon koy bolsun
Koynu tolgon bala bolsun

Peygamberim duasını versin
Düşman önünüzden geçmesin
Fatma, Zühre, Ulu pirlers korusun
Ak yolu açık
Yoldaşı Hızır olsun
Ahırı dolu hayvan olsun
Koynu dolu çocuğu olsun

(Akmataliyev, 2003: 263)

Kırgız Türkçesinde ‘makal-lakaptar’ olarak ifade edilen atasözü ve deyimler muhteva açısından hacimlidir. Bu sözlü metin biçimi milletin tüm tarihî tecrübesini ve hayat birikimini taşıdığı için nesiller arasında büyük bir özenle taşınır. Daha çok didaktik özellikler gösteren ‘makal-lakaptar’ hafızada kalmasını kolaylaştırmak amacıyla şiirlere has bir ahenkle söylenir:

“Ata arbağı ıyık” (Ata ruhu kutsaldır.)

“Ata kargışına kalgan perzent onolboyt” (Ata bedduası alan çocuk kötülük görür.)

“Ata enendi sıylasan öz balandan cakşılık korosun.” (Anne babana saygı gösterirsen kendi çocuğundan saygı görürsün.)

Kırgız sözlü kültüründe ‘tabışmak’ (bilmece) ve ‘canılmaç’ (tekerleme) türlerinin daha çok insanları eğlendirmek ve şaşırtmak gibi işlevleri vardır. Konuları bakımından zengin olan bu türler çocuk folklorunda ve çocukların dil eğitiminde önemlidir (Orozobekova, 2004: 287-291).

Üstü takta
Astı takta
Orta ceri
Sarı pahta

Kiçine sandıkça
İçi tolo mıkça

Üstü tahta
Altı tahta

Orta yeri
Sarı pamuk (yumurta)

Küçücük sandıkçık
İçi dolu çivicik (kibrit)

(*Şimşek, 2018: 80*)

Toplumdaki sosyal aksaklıları mizahî bir dille görünür kılıp hicveden fıkralar Kırgızlarda 'tamaşa' veya 'anekdot' olarak isimlendirilir. Yerli mizah tiplerinin yanı sıra Nasreddin Hoca (Apendi) ve Aldar Köse gibi bütün Türk dünyasında tanınan mizah tipleri de bu fıkralarda mevcuttur. Nasreddin Hoca fıkraları Kırgızlarda yaygın bir şekilde anlatılır (Şimşek, 2018: 19).

Kırgız sözlü kültür unsurlarının en önemli üreticileri 'akın' (âşık) olarak adlandırılan şairlerdir. Bu sanatkarlar toplumun içerisinde onların hayatına karışarak yaşayan, onları içeriden ve yakından tanıyan kişilerdir. Akınlık herkesin kendi keyfine göre icra edebileceği bir sanat değildir. Daha çok usta-çırak ilişkisi içerisinde gelişen akınlık, bütün Türk dünyasında farklı isimlerle de olsa icra edilen gelenekli bir sanat faaliyetidir.

Kırgız Akınlık (Âşıklık) Geleneği

Kırgızlarda akınlık (ırçılık) geleneğinin çok büyük önemi vardır. Kırgızlarda âşık şairlere ‘akın’ ya da ‘ırçı’ adı verilir. ‘Akın’ kelimesi Kırgızca sözlüklerde ‘şair, el akımı’ yani ‘halk şairi’ (Yudahin, 2011: 13), Kazak-Kırgız halklarına özgü ‘tökmö ırçı’ irticalen şiir söyleyen şiir türünde eser veren şair, yazar (Abdıldayev, 1984: 55) olarak verilmektedir. Ekrem Arıkoğlu ise akın kelimesini “ozan, aşık, şair olarak açıklar (Arıkoğlu vd, 2017: 60). Kısaca belirtmek gerekirse akınlar; Kırgızların yaşantısını, hayat tecrübelerini, tarihini ve kültürünü sözlü geleneğe bağlı olarak irticalen söyledikleri şiirlerle nesilden nesle aktaran yetenekli ve eğitilmiş kişilerdir (Alimov, 2003: 3). Ortak tarih ve kültüre sahip Türk boylarında farklı isimlerle adlandırılrsa da âşıklık geleneği ve akınlık geleneği birbiriyle benzerlik göstermektedir. Âşıklık geleneğindeki gibi akınlık geleneğinde de usta-çırak ilişkisi, akınların şiirlerinde mahlas kullanması, rüya görme, bir ustanın yanında yetişme, irticalen şiir söyleme gibi daha birçok ortak unsurun bulunması bu iki şiir geleneği arasındaki benzerliği pekiştirmektedir (Güngör, 2015: 27-38) (Arvas, 2011: 513-522).

Akın teriminin etimolojik olarak Uygurcadan geldiği düşünülmektedir. Uygurcada ‘akun’, ‘ahun’, ‘ahund’ olarak karşımıza çıkan kelime; halkı yöneten, milleti birleştiren, halk başçısı gibi anlamlara gelmektedir. Farsça ‘ahun’ kelimesinden geldiğini söyleyenler de mevcuttur. Farsçada ‘ahun’ sözcüğü hemen o anda ilhamla şiir söyleyen akın anlamına gelmektedir. Kırgızlarda ise ‘akıllı, bilge, otorite sahibi’ olan kişilere bu isimle hitap edilmektedir. Daha sonraları ‘ırçı’ kelimesi ile birlikte ‘akın’ kelimesi de irticalen şiir söyleyen halk şairleri için kullanılmaya başlanır (İrisov, 2001: 6). Bugün ise ‘tökmö ırçı-tökme akın’, ‘akındar-ırçılar’, ‘el akındarı-el ırçıları’ adlandırmaları ile yakın anlamda kullanılmaktadır. Akınları diğer sözlü gelenek icracılarından ayıran en önemli özellikleri ‘atışma’ (aytış) geleneğidir. Kırgızlarda bir kişinin ‘akın’ unvanını alabilmesi için şairlik gücünü toplum önünde gösterip meşhur bir akınla atışma yapması ve bu atışmayı kazanması gerekmektedir (Temur, 2014: 16).

Bakışlarla başlayıp manasçılarla devam eden akınlık geleneği, Kırgız halkının asırlardır kesintisiz süren sözlü kültür tarihinde önemli bir rol oynar ve dinamik bir gelişim sürecine sahiptir. Âşıklık geleneği çizgisinde üretilen eserlerde Kırgız halkının yaşamı, sosyal ilişkileri, bütün inançları, hayat tecrübeleri, mücadeleleri, doğayla ilgili düşünceleri kısaca tarihî kaderleri aktarılır. Folklorik özellikler gösteren eserlerde aktarılan düşünceler varlıklarını asırlarca devam ettiren kalıcı ilkelere. Akınların şiirlerinde ise aynı ilkeler sürekli söylenilerek, birinden diğerine geçerek, yenilenerek, tamamlanarak, zenginleşerek varlıklarını sürdürmüş ilkelere. Bu anlamda halkın her türlü hayat biçimini içerden ve en doğru şekliyle aktaran folklorik unsurlar ile akınların eserlerindeki bağ çok eski ve sağlamdır (İrisov, 2001: 7).

Kırgız sözlü kültür tarihî içerisinde akınlık geleneği denilince şairlerin irticalen söyledikleri şiirler ile oluşturdukları sözlü eser birikimi anlaşılır. Kırgız akınlık geleneğinin ne zaman ve nasıl başladığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak halk arasında Manas destanını ilk defa söyleyen (IX. yy.) akın olarak bilinen Caysan Irçı’dan, XIII. yy.’da Cengiz Han ile aynı dönemde yaşadığı söylenen Ket-Buka’ya; XIV. yy.’da yaşadığı rivayet edilen büyük âlim ve akın Asan Kaygı’dan, Toktogul Irçı’ya ve Tolubay Sınçı’ya kadar birçok akının şiirleri hâlâ söylenmektedir. “*Toktogulday akın ol, Tolubayday sınçı ol.*” (Toktogul gibi akın ol, Tolubay gibi insan sarrafı ol) sözü o zamandan bugüne Kırgız halkının dilindedir (Kayıpov, 2009: 108).

Akınlar her şeyden önce toplumsal gelişim sırasında ortaya çıkan olumsuz durumları, sosyal adaletsizlikleri, özellikle devletin yürüttüğü politikadaki yanlışlıkları kısaca halkın lehine ve aleyhine olacak durumları, bunların çözümlenmesi için yapılması gerekenleri eserlerinde dile getirerek halk ile yöneticiler arasında iletişimi sağlamaya çalışırlar. Akınlar söyledikleriyle dinleyicilerini günlük hayatın olağan akışında uyulması gereken temel insanî kurallara; davranış, duygu ve düşünce kalıplarında bulunması gereken asgarî hassasiyetlere hazırlar. Üstelik bütün

bu süreci bir kanun ya da kuralın soğuk ve itici zorlayıcılığı ile değil, insanın fitratının ihtiyaç duyduğu ahlakî, insanî ve mukaddes bir gereklilik olarak sunarlar. Sonuç olarak akınlar toplum hayatında ortaya çıkan en basit fikirlerden başlayarak en karmaşık, en zor ve en önemli düşüncelerin hazırlayıcısı ve aktarıcısı olarak kabul edilebilir (İrisov, 2001: 43-51).

Bozkır kültürünün en önemli temsilcilerinden olan Kırgızların hayatında şiir büyük öneme sahiptir. Beşikten mezara hayatın bütün safhalarında kimi zaman eğlence aracı olarak, kimi zaman teselli aracı olarak şiir, komuz eşliğinde Kırgızların hep yanında yer alır. Kırgız Türkçesi asırlar boyunca sözlü olarak çeşitli edebi türler içerisinde yaşatılır, Kırgız hayatının her alanı bu dille en üst seviyede anlatılır. Bu şekilde işlek bir mahiyet kazanan ve hayatın tam anlamıyla hafızası, hazinesi haline gelen Kırgız Türkçesi sayesinde köklü ve zengin bir sözlü gelenek meydana getirilir. W. Radloff Kırgız sözlü geleneği ile ilgili olarak kendi el yazmasında şunları söyler:

“Kara Kırgızlar, kendi Türk soydaşlarından konuşmalarındaki özel tarzları ile ayrılırlar. Gerçekten Kırgızların kendi dillerini kullanmalarına hayran olmamak elde değil. Bir Kırgız durmadan, hata yapmadan orijinal şekli ile konuşur. Kendi düşüncesini tam ve anlamlı ifade etmesi dikkati çeker. Hatta konuşmalarında mecazî anlamlı ve sabit kelimeler kullandıkları için çoğu zaman ritmik bir şekilde konuşurlar. Konuşmacılar kolayca insanları cezbeder ve buna bakarak Kırgızların konuşmayı sevdiği söylenebilir. Dinleyiciler de onların konuşmasına değer verir. Onun için Kırgızlarda sözlü halk nazmı çok gelişir ve akınlık geleneği de canlılığını yitirmez. Akının çırakları bile, gelen misafirlere irticalen şiir söyleyebilir.” (Alimov, 2010: 22-23)

Kırgız tarihinde önemli olan akınlık geleneği ile ilgili olarak Kırgızlar dünya çapında bir üne sahiptir. Kırgızları bu bakımdan diğer halklardan ayıran en önemli özelliklerden biri de şiir söylemedeki ustalıklarıdır. Kırgız tarihinde asırlardır varlığını sürdüren ‘Manas’ gibi destanların meydana getirilmesi Kırgızların tüm inançlarını, ulusal özelliklerini, hayata ve doğaya bakışlarının sanatsal ve betimleyici bir şekilde yansıtılması, bu yeteneğinin dünya seviyesinde olduğunun bir göstergesidir (İrisov, 2001: 11). Kırgızlarda tarihî geçmişi eskilere dayanan manasçılık ve akınlık geleneğinin bu kadar gelişmesi birtakım sebeplere bağlıdır. Bu sebepleri en genel hatlarıyla şu şekilde sıralayıp açıklamak mümkündür:

- Kırgız halkının eskiden beri örf ve adetlerinin, inanç ve geleneklerinin hepsinde beşik ırlarından, ramazan türkülerine; ağıtlardan, kereez ırlarına kadar hemen hemen bütün törenlerinde ve geleneklerinde şiirin ön planda olması
- Kırgızlarda sonbahardan itibaren kış boyunca devam eden ‘coro bozo’larda (yemekli erkek toplantıları), ‘sarmerden’, ‘akiynek’ ve kız oyunlarında gençlerin iki grup halinde söz ustalığı konusunda yarışarak şairlik hünerlerini geliştirmeleri
- Kırgız halkının büyük bir bölümünün eskiden beri boş vakitlerinde sabahtan akşama kadar kulağa hoş gelen kafiyeli şiirler dinlemeleri
- Kırgızlarda meşhur olan aş ve toylara dönemin ünlü akınlılarının da davet edilerek yarışmalar, atışmalar yapılması ve halkın bu akınlara büyük itibar göstermesi sebebiyle gençlerin onlara özenmesi
- Bazı Kırgız akınları için şiir söylemenin aynı zamanda bir geçim kaynağı olması

Bütün bunlar Kırgızlarda akınlık geleneğinin gelişmesini ve bu gelenek içerisinde Arstanbek, Toktogul, Barpı gibi yüzlerce meşhur şairin ortaya çıkmasını sağlar (Obozkanov, 2006: 5-6-7). S. Cigitov ise Kırgız şiirlerinin bu kadar yüksek bir seviyeye ulaşmasında, halk şairlerinin rızıklarını şiirleri sayesinde kazanmalarının, bunun sebeple de bütün güçlerini ve zamanlarını şiire harcamalarının etkili olduğunu düşünür (1972: 25).

Kırgız şiiri tarih boyunca daima kendisine has bir müzikle beraber söylenir. Tüm halk şiirlerinin icra edildiği törene ve anlamına uygun bir ezgisi vardır. Komuzla söylenmiş şiirlerin her bir türünün (bekbekey, şırıldan, koşuk gibi) kendine özgü bir müziği vardır. Kırgız halkının şiiri hiçbir

zaman müzikten ayrılmamıştır. Akınlar, şiirlerini çoğunlukla komuz eşliğinde halkın önünde söyler. Akınların şiirlerinin en büyük dinleyicisi ve eleştiricisi halkın kendisidir. Şiiri halk beğenirse onu ezberleyip kulaktan kulağa aktararak kendine mal eder. Eğer hoşuna gitmemişse şiir unutulup gider.

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Kırgız sözlü edebiyatının yanında yazılı edebiyat da ortaya çıkmaya başlar. Bu dönem akınlarının çoğu halkın aydın kesimindedir. Bunların bir kısmı normal akınlar gibi kopuzunu alıp şiiri meydana getirmeden önce şiirlerini kâğıt üzerine yazarlar. Ancak dil bakımından halkın kullandığı dil özelliklerinden, içerik bakımından da halka has edebî anlayıştan hiç ayrılmazlar. Bu dönem şairleri, halkın içerisinde bulunduğu hayat şartlarını şiirlerine en doğru biçimde taşıyıp Rus sömürüsü altında ezilen insanların durumunu tüm gerçekliği ile ortaya koymaya çalışır (Samançin, 1943: 48).

Tarihî kayıtlara bakıldığında Kırgız yazılı edebiyatının çok eskilere dayandığı görülebilir. Türk dünyasının müşterek dil ve edebiyat eserlerinden Orhun ve Yenisey Yazıtları, Dede Korkut ve Oğuzname, Karahanlılar döneminde Divanu Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig eserleri, 'Mecmu'ü't-Tevârîh' ve daha niceleri bugüne kadar ulaşan eserlerden bazılarıdır. Ancak akınlık geleneğinin yazılı olarak gelişmesi XIX. yüzyıl ortalarına denk gelmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Zamane edebiyatı döneminde sözlü akınlık geleneği farklı bir gelişmeyle Kırgız yazılı edebiyatının yeniden ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlar. Bu dönemin eğitimli ve yetenekli molla şairleri şifahî olarak söyledikleri şiirleri kendileri yazıya dökmeleri ile önceki dönem akınlık geleneği çizgisinden ayrılmaktadır. Zamane akımı temsilcileri olarak da adlandırılan bu şairler şiirlerinde, halkı dinî açıdan bilinçlendirmenin yanı sıra dönemin siyasi ve tarihî olaylarına da yer vererek o dönemi her açıdan aydınlatmaları yönüyle önemlidir (Koşlubayev, 2010: 62-63).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bu akınlara şiirlerini hem irticalen söyledikleri hem de yazıya döktükleri için 'cazgiç' (yazıcı) akınlar da denilmiştir. Türk edebiyatında görülen 'kalem şuarası' kavramının karşılığı gibi görülen bu 'cazgiç akınlar', içinde yaşadıkları toplumun sorunlarına ve Rus işgaline karşı çözüm yolları ararlar ve halkı bilinçlendirmeye çalışırlar. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırgız akınlık geleneğinin zirve yaptığı dönemde ortaya çıkan 'cazgiç akınlar' hem kendi şiirlerini hem de geçmişten gelen sözlü kültürün edebî miraslarını yazıya dökerek önemli bir kültür hizmeti gerçekleştirirler. Zamane akınları olarak da öne çıkan bu şairler zengin Kırgız sözlü geleneğinden gelen geleneksel muhteva ve motifleri yeni olaylar, epizotlar ve tasvirlerle tekrar oluşturarak yazıp söyledikleri şiirlerde yeniden kurgularlar. Ayrıca sözlü gelenekten gelen edebî mirasları yazıya dökerek bu değerleri ölümsüzleştirirler (Çeribaş, 2012: 31-32).

Kırgız Zamane Edebiyatı

Kırgız edebiyatı içerisinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde, kendine has içerik ve biçim özellikleri ile oluşum ve gelişim sürecini tamamlayan ve bir 'edebî akım' şeklini alan şiir anlayışı 'Zamane edebiyatı' olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal zihniyetin şiire dökülmüş hali olan bu edebiyat anlayışı; halkın yaşantısına, tarihine ve kaderine bağlı olarak değişme, dönüşme ve gelişme göstermektedir. Zamane edebiyatının da oluşum ve gelişim tarihini doğru anlamak ve iyi değerlendirebilmek için bu edebî anlayışı Kırgız sözlü kültürünün başlangıç tarihi ile beraber ele almak gerekmektedir. Esasen, alan araştırmacıları da kimi özellikleri bakımından yeni olsa da Zamane edebiyatına ilk hareketi veren düşüncenin inançlar kadar eski olduğu düşüncesindedir. Bu düşünceye göre Zamane edebiyatının bugün için ortaya koyduğu düşünce ve tarzın ortaya çıkışının mukaddes dinlerin tebliğ için kullandıkları mukaddes kitaplara dahası bu mukaddes kitaplardan olan İncil ve Kuran'a kadar uzandığı söylenebilir (Ümütaliyev, 1988: 4).

Her milletin kendi şairleri, içerisinde yaşadıkları toplumun şahitlik ettikleri zamanını geçmiş ve geleceği bakımından değerlendirip olumlu ya da olumsuz değerlendirmeler yapar. Buna karşılık Kırgız kültür tarihinde hem bir edebî akım hem de bir aydınlanma hareketi olarak ortaya çıkan Zamane edebiyatının gelişim sürecinde Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi, Rabguzi, Süleyman Bakırgani ve Sufi Allahyar gibi tasavvuf erbabı büyük şahsiyetlerin yanı sıra Asan Kaygı gibi büyük şair ve düşünürlerin eserlerinden etkilendikleri de değerlendirilmektedir (Arvas, 2012: 115). Abdıldacan Ahmataliyev ise bu akımın, söz konusu şahısların temel düşüncelerinin XIX. yüzyılda Kırgızlar arasında tekrar yeşermiş hali olduğuna işaret etmektedir (Akmataliyev, 2001:111).

Zamane edebiyatının düşünce ve hareket tarzı bakımından kendisinden önceki isim ve eserlerden özellikle de tasavvuf ehlinen etkilendiği yönündeki düşünceleri destekleyen birçok şiir örneğini bu birikim içerisinde bulmak mümkündür. Bu örneklerden biri de Moldo Kılıç'a aittir:

Türkistan Mazarı
Hikmet sözü cayılıp
Bizge kaldı kazalı

Türkistan mezarı
Hikmet sözü yayılıp
Bize kaldı gazeli

(*Asanaliyev, 1988: 293*)

Aldaş Moldo'da düşüncesi, sanatı ve hareket tarzı bakımından beslendiği kaynakları işaret ettiği bir şiirinde Zamane edebiyatının geçmiş dönemden etkilendiğini doğrular:

Oşol zaman baarı öttü
Neçen kıyın er öttü.
Koco Ahmed Yassavi
Kausul Agzam pir öttü.

O zaman hepsi geçti
Nice kahraman (geldi ve) geçti
Hoca Ahmet Yesevi
Gavsul Azam Pir geçti

(*Akmataliyev, 2012: 98*)

XVI. yüzyıl Şairi Asan Kaygı'nın bugün elde bulunan şiirlerinden hareketle de Zamane edebiyatı ile onun şiir anlayışı arasındaki yakınlığı görmek mümkündür:

Bul düynödö ne karıp
Ak kalaluu boz karıp
Aytilbagan söz karıp
Zamandaşı bolboso
Karıya bolor tez karıp
Kadırın cene bilbese
Boygo cetken kız karıp
Caman menen dos bolson
Akırı bir kün coo bolot

Bu dünyada ne garip
Ak kaleli boz garip
Söylenmeyen söz garip
Zamandaşı olmasa
İhtiyar olur garip
Kadrini yenge bilmesee
Evlenecek çağdaki kız garip
Kötü ile dost olsan
Sonu bir gün düşman olur

(*Kebekova, 2009: 121*)

Zamane akımının oluşumunda dinî etkilerin bulunduğu araştırmacılar tarafından sıklıkla ileri sürülen bir görüştür. Özellikle İslam inancının etkisiyle umumî Türk dillerinde ortaya çıkan yazılı ve sözlü dinî şiirlerin Kırgız Halk edebiyatı şiirlerini de etkilediği özellikle 'tökme' ve 'cazgiç' akınların eserlerinde XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında 'Zamane akımı' olarak adlandırılan edebî ve aydınlanmacı bir akım oluşturduğu düşünülmektedir (Cigitov.1984:137).

'Zaman' kelimesi Kırgız diline Arapçadan geçmiştir. 'Zamana' Kırgız Türkçesinde: "zaman, ahir zaman ve hayatın belli bir vakti" anlamlarına gelmektedir. Ferit Devellioğlu sözlüğünde ise: "saat, devir, mevsim, süre, an, şimdiki zaman, baht, talih, felek" gibi anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte 'Zamane' terim olarak Kırgız düşünce ve edebiyat tarihinde bir akımı, dönemi karşılamaktadır. Zamane temsilcileri, Rus işgalcilerinin koloni siyaseti kapsamında acımasızlığını ve zulümlerini, Kırgız beylerinin sorumsuz davranışlarını, halkın içine düştüğü acı durumu, kısaca zamanın bozulduğu, kötülerin çoğaldığı temasını şiirlerinde çoğunlukla 'zaman' kelimesini kullanarak anlattıkları için Zaman akınları veya Zamancılar olarak adlandırılırlar. 'zaman' kelimesi bu edebî anlayışın dönemin durumunu anlatmak için kullandığı bir sembole, bir metafora dönüşür.

XIX. yüzyılda sadece Kırgız toplumunda değil, bütün dünya toplumlarında daha önce görülmedik bir biçimde hızla gelişen teknolojiye bağlı olarak siyasî, ekonomik, kültürel, sosyolojik, psikolojik açıdan büyük değişimler meydana gelir. Tek tek insan hayatı, toplumsal kabuller ve düşünme biçimi sanayileşme süreci, pazar arayışı sebebiyle köklü bir biçimde farklılaşır. Bütün bu değişim ve farklılaşma süreçleri diğer toplumlar gibi bir dünya toplumu olan Kırgızların hayatında da benzer alanlarda insanları, yöneticileri, sanat ve düşünce adamlarını nihayet tüm toplumu değişmeye ve esaslı sorunlu olan toplumlara benzemeye zorlar. Toplumun zamanın şartlarına bağlı olarak dış

etkilerden kaynaklı bir değişim ve farklılaşmaya zorlanması özellikle akınlık geleneğinin de bu yeni gelişmeler etkisinde şekillenmesine neden olur.

Tarihin içerisinde gelişen ve toplum hayatını derinden etkileyen olaylara o toplumların duyarlılığı en yüksek fertleri olan sanat adamları asla kayıtsız kalamaz. Bu olaylara gereken tepkiyi toplum adına vermek özellikle şairler için neredeyse doğal bir sorumluluktur. Bu anlamda yaşanan önemli olaylar halk şairlerinin şiirlerinde yeni konu ve içerikler ile yeni biçimleri de beraberinde getirir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Kırgız topraklarını işgal eden ve sömüren baskıcı Ruslara karşı halk şairlerin irticalen söyledikleri şiirlerde; dönemin olaylarını, halkın çektiği acıyı, yaşadıkları hayatın sıkıntılarını, istek ve arzularını 'zaman' kelimesi ile şiirlerinde sembolleştirerek zamane fikrini canlandırır ve daha sonra 'Zamane Akımı' olarak adlandırılacak yeni bir çağır açarlar. Halkı da derinden etkileyen ve bilinçlendiren zamane düşüncesi XIX. yüzyıl Kırgız şiirinin değişmez konularının başında gelir (Turdugulov, 2005: 7).

XIX. yy.'da ciddi toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalan Kırgız halkının yaşadığı her sorun hayatın gerçeklerinden beslenen Kırgız sözlü ürünlerinde özellikle şiirlerinde sıkça ele alınır. Bu durumun bir sonucu olarak aynı yüzyılda Hoca Ahmet Yesevi, Sufi Allahyar, Süleyman Bakırgani gibi tasavvufi şahsiyetlerin dinî eserlerinin ve özellikle 'ahir zaman'la ilgili düşüncelerinin etkisinde kalan Kırgız akınları arasında gelişen 'Zamane' akımından farklı edebî ekoller de ortaya çıkar. 1916 Ürkün İsyanı sonrası halkın çektiği acıları anlatan 'Azgan El', 'Kayran El', 'Kaytkan El' gibi şiirlerin temsilcileri 'Ürkün' akımını ortaya çıkarır. 1911 yılında Kırgızistan'da meydana gelen büyük depremi şiirlerinin konusu yapan ve o depremin sebepleri, sonuçları üzerinde duran şairler ise 'Zilzala' ekolünü oluşturur (Alimov, 2003: 15).

Zamane şairleri, kendi öz vatanlarında Rusların sömürü, kıyım ve asimile siyaseti sebebiyle halkın içine düşürüldüğü olumsuz durumu kabullenmez. Bu şairler halkın geleneklerini, örf ve adetlerini bozan; tarihini ve kültürünü yok etmeye çalışan emperyal dayatmalara karşı sivil bir direniş başlatırlar. Bu direnişin en karakteristik yanı geçmişe duyulan özlemi bugün yaşananlara bir itiraz yöntemi olarak kullanmasıdır. Zamane şairleri şiirleriyle bugün yok edilen, bozulan, gizlenen her doğru, güzel ve iyi şeyin geçmişte bulunabileceği ve onların zamana yeniden kazandırılmasıyla her şeyin düzelebileceği düşüncesiyle toplumları geçmişlerine sahip çıkmaya çağırır. Zamane edebiyatında şairler toplumsal olaylar karşısında yaşadıklarını, gördüklerini şahsî his ve fikirleriyle harmanlayarak adeta kendi dönemlerinin resmini çizerler:

Kalk kısılgan,
Zaman buzulgan
Baş ayak bolgon
Ayak baş bolgon

Azuluuga bar zaman
Beçaraga zar zaman

Halk baskı altında
Zaman bozulmuş
Başlar ayak olmuş
Ayaklar baş olmuş. (Kalıgul)
Güçlüye var zaman
Çaresize zor zaman (Arstanbek)

Güçlüye var zaman
Çaresize zor zaman (Arstanbek)

(Kölbayeva, 2015: 20)

Zamane akımı ile ilgili olarak Kırgız edebiyat tarihçileri yaptıkları birçok araştırmaya dayanarak özellikle içerik ve üslup bakımından bu ekolü Kırgız şiirinde yeni bir akım olarak kabul eder. Şiirin bu dönemle birlikte eskiye göre sadece içeriğinin değil kendisini var eden koşulların da farklı olduğunu, bu yeni koşullara göre şairlerin de şiir anlayışlarını yeniden yapılandığına savunan araştırmacılar zamane şiirinin yeni olmakla birlikte Kırgız şiir geleneğinin genel akışına bağlı olduğunu da belirtmektedir. Bazı araştırmacılar zaman akınlarının söyledikleri şiirleri 'sanat-nasihat ırları' grubunda gösterirken, bazı araştırmacılar ise 'arman ırları'nın bir türü olarak göstermektedir.

Zamane şairleri içinde buldukları dönemin olumsuz ve ağır şartlarını şiirlerinde zaman teması etrafında dile getiren molla şairlerdir. Kırgızlar medrese eğitimi alan eğitilmiş, aydın insanlara 'molla' unvanını vermektedir. Bu nedenle medrese eğitimi alan şairler Moldo Niyaz, Moldo Kılıç, Nurmoldo, Aldaş Moldo gibi asıl isimlerin yanında bu unvanla anılmaktadır. Mollalar sadece din adamı değil; Klasik Doğu edebiyatını yakından tanıyan, birkaç dil bilen devrin önemli şahsiyetlerindedir. Bunların çoğu medrese eğitimi alan veya köylerindeki mollalardan tahsil göyerek eğitimlerini tamamlayan insanlardır. Bir kısmı da eğitimlerinin bu ilk devresinden sonra Buhara'ya veya Kaşgar'a giderek oradaki büyük âlimlerden ders alarak ilmi tahsillerini daha da geliştirirler. Bu şekilde yetişen bu isimler devrin önde gelen bilim adamları sıfatıyla çeşitli medreselerde eğitim vermenin yanı sıra yazılı edebiyatın oluşumu ve gelişiminde de büyük rol oynarlar (Özgen, 2014: 43) (Duishonkul Uulu, 2018: 2).

Dönemin en iyi eğitim imkânlarıyla yetişen akınlar, XIX. yüzyıl sonunda ortaya koyduğu şiirleriyle İslam dininin ve dine ait kültürün halk arasında yayılması yanında Rus işgaline karşı halkın bu dinî ve millî değerleri ile gelenekleri etrafında bir araya gelerek uyanmasını sağlamayı da amaçlamaktadır. Kırgız halkının dinî ve milli değerlerine sahip çıkarak direnişin sembolü olan bu ekol, fikirleriyle de halkı bilinçlendirmeye çalışır. Rusların sömürü ve asimile politikalarına karşı ilmî ve dinî sahada şiirleriyle ve mücadeleleriyle halka örnek ve önder olan zamane şairleri, dönemin direnişinin de sembol isimleridir (Duishonkul Uulu, 2018: 2). Zamane akımının başlıca temsilcileri olan Kalıkul Bay Uulu, Arstanbek Buylaş Uulu, Moldo Kılıç Şamırkan Uulu, Moldo Niyaz, Aldaş Moldo, Nurmoldo gibi akınlar, söyledikleri doğaçlama şiirler ve özellikle 'zamane' konulu eserleriyle yaşadıkları dönemde adeta bugünün medyasının, toplumu bilgilendiren ve yönlendiren rolünü üstlenerek önemli bir görevi yerine getirir (Kulamshaev, 2007: 626).

Zamane akımı daha önce de belirtildiği üzere sadece Kırgızistan'a özgü bir oluşum değildir. Bu akım; Rus işgal ve emperyalizmine karşı sivil bir inisiyatifle Kazakistan, Türkmenistan, Kara-Kalpak ve Tatar halklarının eğitilmiş isimlerinin önderlik ettiği bir bilinçlenme hareketidir. Bu şairlerden biri olan ve XVIII. yüzyılda yaşayan Türkmen şairi Şeydayî, Kırgız zamane akınlarının düşünce ve tutumuna çok benzer bir biçimde yaşadığı dönemin sosyal adaletsizliklerini yöneticilerin ve insanların dinden uzaklaştığını, sarıklı mollaların bile açgözlü oluşunu, dolayısıyla kıyametin yaklaştığını 'Ahir Zaman' şiirinde şu şekilde dile getirir:

*Niçe iş ey, gapıla kıyamatdan nişan,
Ruzu-şep zalımlarındır içgeni göye ki kan,
Hiç pukara halını sormaz adalat birle han,
Hars-ı diüynege uyup, yağşılar olmuşdur yaman,
Ay yaranlar, bes niçik kim bolmasın ahir zaman.*

Nice iş ey gafil geldi kıyametten işaret,
Gece gündüz zalimlerindir içtiği güya ki kan,
Fukaranın halini hiç sormaz adalet ile han,
Dünya hırslarına uyup iyiler olmuştur yaman

Ey yarenler, peki nasıl olmasın ahir zaman

*Zalımı-süthorları bolmuş hudadan bihabar,
Panı dünyeni baka diyip, yıgnayırlar sim-u zer
Pasıki murdarları meşcit sarı kılmaş güzer,
Eylemez alımğa ızat hem şerigatga nazar,
Ay yaranlar, beş niçik kim bolmasın ahırzaman*

Zalimi tefecisi olmuş Huda'dan bi-haber
Fani dünya için deyip yığıyorlar gümüş altın
Azgın murdarları meşcit tarafına gitmezler
Eylemez âlime izzet ve şeriata nazar
Ey yarenler peki nasıl olmasın ki ahir zaman

*Halk era harsı haram doldu, kanaat galmadı
Mehr menüç oldı, sahilarda sahavat galmadı,
İyp haram takva bilen, dervüşde tagat galmadı,
Pıgılı bet aydan pakırlarga kifayat galmadı,
Ay yaranlar, bes niçik kim bolmasın ahırzaman.*

Halk içinde açgözlülük haram doldu, kanaat kalmadı,
Sevgi yasak oldu, eli bollarda cömertlik kalmadı,
Haram yemekten dervişte takva ile taat kalmadı,
Kötü işler yapan zenginden fakirlere fayda kalmadı,
Ey yarenler, peki nasıl olmasın ki ahir zaman.

*Deydi Şeydayi, güne deryası gark etmiş meni,
Emri magruf işlerin tutsam diyban jehdim kanı,
Kimse yahşı, kimse yaman, kimse bilmez kimseni,
Oğul atadan kethüdadır, kız eneden keyvanı,
Ay yaranlar, bes niçik kim bolasın ahırzaman.*

Dedi Şeydayi, günah deryası gark etmiş beni,
Emr-i ma'ruf işlerini tutayım desem yönüm hani,
Kim iyi, kim kötü, kimse bilmez kimseyi,
Oğul babadan daha çok evin reisi, kız anadan fazla hanımı,
Ey yarenler peki nasıl olmasın ki ahir zaman. (Şeydai)

(Dıykanbeyava, 2016: 77-90)

Kazak edebiyatında 'Zar zaman' terimini ilk kez büyük Kazak sanat ve bilim insanı Muhtar Awezov kullanır. Kazaklar zaman şairlerini 'Zar Zaman Akındarı' zamane şiirlerini ise 'Zar Zaman Öleñderi' şeklinde adlandırır. Kazaklarda bu geleneği Asan Kaygı'dan başlayarak XVII. yy.'ın sonu XVIII. yy.'ın başlarında yaşayan Bugar Jıraw, 1802-1871 yılları arasında yaşayan Duwlat Babatayulı, 1818-1881 yılları arasında yaşayan Şortanbay Qanayulı'nın şiirlerinde görmek mümkündür.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.